

خسرو و شیرین

حکیم نظامی گنجه‌ای

با تصحیح و حواشی حسن وحید دستگردی

به کوشش

دکتر سعید حمیدیان

فهرست مطالب

صفحه	عنوان	صفحه	عنوان
۴۸	۲۰. حکایت کردن شاپور از شیرین و شب‌دیز	الف	بیشگفتار ویراستار
۵۰	۲۱. وصف جمال شیرین	ی	دریارة این دفتر
۵۳	۲۲. صفت شب‌دیز	۲	۱. توفیق خواستن از خداوند جهان
۵۵	۲۳. رفتن شاپور در ارمن به طلب شیرین	۳	۲. در توحید باری
۵۷	۲۴. در نژاد شب‌دیز	۵	۳. در استدلال نظر و توفیق شناخت
۵۸	۲۵. نمودن شاپور صورت خسرو را بار اول	۸	۴. آمرزش خواستن
۶۱	۲۶. نمودن شاپور صورت خسرو را بار دوم	۱۰	۵. در نعت رسول اکرم (ص)
۶۲	۲۷. نمودن شاپور صورت خسرو را بار سوم	۱۳	۶. در سابقه نظم کتاب
۶۴	۲۸. پیدا شدن شاپور	۱۵	۷. در ستایش ابوطالب طغرل ارسلان
۷۳	۲۹. گریختن شیرین از نزد مهین بانو به مداین	۱۸	۸. ستایش اتابک اعظم، شمس‌الدین محمد
۷۷	۳۰. اندام شستن شیرین در چشمه آب	۲۲	۹. خطاب زمین‌بوس
۷۸	۳۱. دیدن خسرو شیرین را در چشمه‌سار	۲۵	۱۰. در مدح شاه مظفرالدین قزل ارسلان
۸۸	۳۲. رسیدن شیرین به مشکوی خسرو در مداین	۲۹	۱۱. حکایت
۹۰	۳۳. ترتیب کردن کوشک برای شیرین	۳۰	۱۲. در پژوهش این کتاب
۹۲	۳۴. رسیدن خسرو به ارمن نزد مهین بانو	۳۳	۱۳. سختی چند در عشق
۹۵	۳۵. مجلس بزم خسرو و باز آمدن شاپور	۳۵	۱۴. عذرانگیزی در نظم کتاب
۹۹	۳۶. آگاهی دادن شاپور خسرو را از شیرین	۴۰	۱۵. آغاز داستان خسرو و شیرین
۱۰۲	۳۷. رفتن شاپور دیگر بار به طلب شیرین	۴۲	۱۶. صفت بزرگ‌امید
۱۰۷	۳۸. آگاهی خسرو از مرگ پدر	۴۳	۱۷. عشرت خسرو در مرغزار و سیاست هرمز
۱۱۰	۳۹. بر تخت نشستن خسرو به جای پدر	۴۵	۱۸. شفیع انگیختن خسرو پیران را پیش پدر
۱۱۱	۴۰. باز آوردن شاپور شیرین را پیش مهین بانو	۴۷	۱۹. به خواب دیدن خسرو نیای خویش، انوشیروان، را

صفحه	عنوان	صفحه	عنوان	صفحه	عنوان	صفحه	عنوان
	چهل نکته	۳۵۳	۱۰۲. خواب دیدن خسرو و تعبیر شاپور	۲۲۸	۷۱. طلب کردن خسرو فرهاد را	۱۱۳	۴۱. گریختن خسرو از بهرام چوبین
۴۱۰	۱۲۰. حکمت و اندرزسرایي حکيم نظامی	۳۵۵	۱۰۳. مجلس آراستن خسرو در شکارگاه	۲۳۳	۷۲. مناظره خسرو با فرهاد	۱۱۵	۴۲. به هم رسیدن خسرو و شیرین در شکارگاه
۴۱۱	۱۲۱. صفت شیرویه و انجام کار خسرو	۳۵۹	۱۰۴. غزل گفتن نکيسا از زبان شیرین	۲۳۸	۷۳. کوه کندن فرهاد و زاری او		
۴۱۳	۱۲۲. نشستن خسرو به آتشیخانه	۳۶۱	۱۰۵. سرود گفتن بارید از زبان خسرو	۲۴۸	۷۴. رفتن شیرین به کوه بیستون و سقط شدن اسب وی	۱۱۹	۴۳. اندرز و سوگند دادن مهین بانو شیرین را
۴۱۷	۱۲۳. کشتن شیرویه خسرو را	۳۶۴	۱۰۶. سرود گفتن نکيسا از زبان شیرین				
۴۱۸	۱۲۴. تمثيل	۳۶۶	۱۰۷. سرود گفتن بارید از زبان خسرو	۲۵۳	۷۵. آگاهی خسرو از رفتن شیرین نزد فرهاد	۱۲۱	۴۴. چوگان باختن خسرو با شیرین
۴۱۹	۱۲۵. بيدار شدن شیرین	۳۶۹	۱۰۸. سرود گفتن نکيسا از زبان شیرین	۲۶۲	۷۶. تعزيت نامه خسرو به شیرین از راه طنز	۱۲۵	۴۵. صفت بهار و عیش خسرو و شیرین
۴۱۹	۱۲۶. خواستگاری شیرویه شیرین را	۳۷۲	۱۰۹. غزل گفتن بارید از زبان خسرو	۲۶۶	۷۷. مردن مریم	۱۲۸	۴۶. شیر کشتن خسرو در بزمگاه
۴۲۱	۱۲۷. جان دادن شیرین در دخمه خسرو	۳۷۴	۱۱۰. سرود گفتن نکيسا از زبان شیرین	۲۶۷	۷۸. تعزيت نامه شیرین به خسرو در مرگ مریم از راه بادافراه	۱۳۱	۴۷. افسانه گفتن خسرو و شیرین و شاپور و دختران
۴۲۴	۱۲۸. نکوهش جهان	۳۷۷	۱۱۱. سرود گفتن بارید از زبان خسرو				
۴۲۸	۱۲۹. در موعظه	۳۷۹	۱۱۲. بیرون آمدن شیرین از خرگاه	۲۷۱	۷۹. رسیدن نامه شیرین به خسرو	۱۳۴	۴۸. افسانه سرایي ده دختر
۴۲۹	۱۳۰. نتیجه افسانه خسرو و شیرین	۳۸۴	۱۱۳. آوردن خسرو شیرین را از قصر به مداین	۲۷۳	۸۰. صفت داد و دهش خسرو	۱۴۱	۴۹. آزدن خسرو از شیرین و رفتن به جانب روم
۴۳۰	۱۳۱. در نصیحت فرزند خود، محمد			۲۷۴	۸۱. به می نشستن خسرو بر تخت طاقدیسی	۱۴۴	۵۰. پاسخ شیرین
۴۳۲	۱۳۲. در خواب دیدن خسرو پیغمبر اکرم را	۳۸۷	۱۱۴. زفاف خسرو و شیرین	۲۷۷	۸۲. شنیدن خسرو اوصاف شکر اسپهانی را	۱۴۶	۵۱. پاسخ دادن خسرو شیرین را
۴۳۴	۱۳۳. نامه نوشتن پیغمبر به خسرو	۳۹۷	۱۱۵. اندرز شیرین خسرو را در داد و دانش	۲۷۹	۸۳. رفتن خسرو به اصفهان در تمنای شکر	۱۵۰	۵۲. پاسخ شیرین خسرو را
۴۳۸	۱۳۴. معراج پیغمبر	۳۹۹	۱۱۶. سؤال و جواب خسرو با بزرگامید	۲۸۴	۸۴. تفحص خسرو در کار شکر و خواستاری او	۱۵۲	۵۳. لابه کردن خسرو پیش شیرین
۴۴۱	۱۳۵. اندرز و ختم کتاب	۴۰۰	۱۱۷. اولین جنبش، چگونگی فلک، اجرام کواکب، مبدأ و معاد، گذشتن از جهان، در بقاء جان، در چگونگی دیدار کالبد در خواب، در یاد کردن دوره زندگی پس از مرگ، چگونگی زمین و هوا، در پاس فکدرستی از راه اعتدال، چگونگی رفتن جهان از جسم، تمثيل موبد اول، تمثيل موبد دوم، تمثيل موبد سوم، تمثيل موبد چهارم	۲۸۹	۸۵. تنها ماندن شیرین و زاری کردن وی	۱۵۷	۵۴. رفتن خسرو از پیش شیرین
۴۴۶	۱۳۶. نکوهش حسودان			۲۹۳	۸۶. ستایش صبحگاه	۱۶۰	۵۵. جنگ خسرو با بهرام و گریختن بهرام
۴۴۹	۱۳۷. طلب کردن قزل شاه حکيم نظامی را	۴۰۵	۱۱۸. در نبوت پیغمبر اکرم	۲۹۴	۸۷. نیایش کردن شیرین با یزدان پاک	۱۶۵	۵۶. بر تخت نشستن خسرو به مداین بار دوم
۴۵۸	۱۳۸. تأسف بر مرگ شمس الدین محمد جهان پهلوان	۴۰۶	۱۱۹. گفتن چهل قصه از کلیل و دمنه با	۲۹۶	۸۸. رفتن خسرو سوی قصر شیرین به بهانه شکار	۱۷۰	۵۷. نالیدن شیرین در جدایی خسرو
۴۶۱	۱۳۹. خاتمه			۳۰۵	۸۹. دیدن خسرو شیرین را و سخن گفتن با شیرین	۱۷۵	۵۸. وصیت کردن مهین بانو شیرین را
۴۶۷	۱۴۰. ضرب المثلها			۳۰۷	۹۰. پاسخ دادن شیرین خسرو را	۱۸۱	۵۹. نشستن شیرین به پادشاهی
۴۷۳	۱۴۱. فهرست اعلام			۳۱۱	۹۱. پاسخ دادن خسرو شیرین را	۱۸۲	۶۰. آمدن شیرین به مداین
۴۹۱	۱۴۲. پیوست ۱			۳۱۳	۹۲. پاسخ دادن شیرین خسرو را	۱۸۳	۶۱. آگاهی خسرو از مرگ بهرام چوبین
۵۰۱	۱۴۳. پیوست ۲			۳۱۸	۹۳. پاسخ خسرو شیرین را	۱۹۰	۶۲. بزم آرایي خسرو - سی لحن بارید
				۳۲۱	۹۴. پاسخ دادن شیرین به خسرو	۱۹۵	۶۳. شفاعت کردن خسرو پیش مریم از شیرین
				۳۲۷	۹۵. پاسخ دادن خسرو شیرین را		
				۳۳۰	۹۶. پاسخ دادن شیرین خسرو را	۱۹۸	۶۴. فرستادن خسرو شاپور را به طلب شیرین
				۳۳۶	۹۷. پاسخ خسرو شیرین را	۱۹۹	۶۵. عتاب کردن شیرین به شاپور
				۳۴۰	۹۸. پاسخ دادن شیرین خسرو را	۲۱۵	۶۶. آغاز عشق فرهاد
				۳۴۴	۹۹. بازگشتن خسرو از قصر شیرین	۲۲۱	۶۷. آمدن شیرین به تماشای فرهاد
				۳۴۷	۱۰۰. پاسخ شاپور به خسرو	۲۲۲	۶۸. زاری کردن فرهاد از عشق شیرین
				۳۵۰	۱۰۱. پشیمان شدن شیرین از رفتن خسرو	۲۲۶	۶۹. آگاهی یافتن خسرو از عشق فرهاد
						۲۲۷	۷۰. رای زدن خسرو در کار فرهاد

صفحه	عنوان	صفحه	عنوان
۱۱۳	۴۱. گریختن خسرو از بهرام چوبین	۲۲۸	۷۱. طلب کردن خسرو فرهاد را
۱۱۵	۴۲. به هم رسیدن خسرو و شیرین در شکارگاه	۲۳۳	۷۲. مناظره خسرو با فرهاد
۱۱۹	۴۳. اندرز و سوگند دادن مهین بانو شیرین را	۲۳۸	۷۳. کوه کندن فرهاد و زاری او
۱۲۱	۴۴. چوگان باختن خسرو با شیرین	۲۴۸	۷۴. رفتن شیرین به کوه بیستون و سقط شدن اسب وی
۱۲۵	۴۵. صفت بهار و عیش خسرو و شیرین	۲۵۳	۷۵. آگاهی خسرو از رفتن شیرین نزد فرهاد
۱۲۸	۴۶. شیر کشتن خسرو در بزمگاه	۲۶۲	۷۶. تعزیت نامه خسرو به شیرین از راه طنز
۱۳۱	۴۷. افسانه گفتن خسرو و شیرین و شاپور و دختران	۲۶۶	۷۷. مردن مریم
۱۳۴	۴۸. افسانه سرایی ده دختر	۲۶۷	۷۸. تعزیت نامه شیرین به خسرو در مرگ مریم از راه بادافراه
۱۴۱	۴۹. آزدن خسرو از شیرین و رفتن به جانب روم	۲۷۱	۷۹. رسیدن نامه شیرین به خسرو
۱۴۴	۵۰. پاسخ شیرین	۲۷۳	۸۰. صفت داد و دهش خسرو
۱۴۶	۵۱. پاسخ دادن خسرو شیرین را	۲۷۴	۸۱. به می نشستن خسرو بر تخت طاقدیسی
۱۵۰	۵۲. پاسخ شیرین خسرو را	۲۷۷	۸۲. شنیدن خسرو اوصاف شکر اسپهانی را
۱۵۲	۵۳. لایه کردن خسرو پیش شیرین	۲۷۹	۸۳. رفتن خسرو به اصفهان در تمنای شکر
۱۵۷	۵۴. رفتن خسرو از پیش شیرین	۲۸۴	۸۴. تفحص خسرو در کار شکر و خواستاری او
۱۶۰	۵۵. جنگ خسرو با بهرام و گریختن بهرام	۲۸۹	۸۵. تنها ماندن شیرین و زاری کردن وی
۱۶۵	۵۶. بر تخت نشستن خسرو به مداین بار دوم	۲۹۳	۸۶. ستایش صبحگاه
۱۷۰	۵۷. نالیدن شیرین در جدایی خسرو	۲۹۴	۸۷. نیایش کردن شیرین با یزدان پاک
۱۷۵	۵۸. وصیت کردن مهین بانو شیرین را	۲۹۶	۸۸. رفتن خسرو سوی قصر شیرین به بهانه شکار
۱۸۱	۵۹. نشستن شیرین به پادشاهی	۳۰۵	۸۹. دیدن خسرو شیرین را و سخن گفتن با شیرین
۱۸۲	۶۰. آمدن شیرین به مداین	۳۰۷	۹۰. پاسخ دادن شیرین خسرو را
۱۸۳	۶۱. آگهی خسرو از مرگ بهرام چوبین	۳۱۱	۹۱. پاسخ دادن خسرو شیرین را
۱۹۰	۶۲. بزم آرایی خسرو - سی لحن بارید	۳۱۳	۹۲. پاسخ دادن شیرین خسرو را
۱۹۵	۶۳. شفاعت کردن خسرو پیش مریم از شیرین	۳۱۸	۹۳. پاسخ خسرو شیرین را
۱۹۸	۶۴. فرستادن خسرو شاپور را به طلب شیرین	۳۲۱	۹۴. پاسخ دادن شیرین به خسرو
۱۹۹	۶۵. عتاب کردن شیرین به شاپور	۳۲۷	۹۵. پاسخ دادن خسرو شیرین را
۲۱۵	۶۶. آغاز عشق فرهاد	۳۳۰	۹۶. پاسخ دادن شیرین خسرو را
۲۲۱	۶۷. آمدن شیرین به تماشای فرهاد	۳۳۶	۹۷. پاسخ خسرو شیرین را
۲۲۲	۶۸. زاری کردن فرهاد از عشق شیرین	۳۴۰	۹۸. پاسخ دادن شیرین خسرو را
۲۲۶	۶۹. آگاهی یافتن خسرو از عشق فرهاد	۳۴۴	۹۹. بازگشتن خسرو از قصر شیرین
۲۲۷	۷۰. رای زدن خسرو در کار فرهاد	۳۴۷	۱۰۰. پاسخ شاپور به خسرو
		۳۵۰	۱۰۱. پشیمان شدن شیرین از رفتن خسرو

صفحه	عنوان	صفحه	عنوان
۳۵۳	۱۰۲. خواب دیدن خسرو و تعبیر شاپور	۳۵۳	چهل نکته
۳۵۵	۱۰۳. مجلس آراستن خسرو در شکارگاه	۳۵۹	۱۲۰. حکمت و اندرز سرایی حکیم نظامی
۳۶۱	۱۰۴. غزل گفتن نکبسا از زبان شیرین	۳۶۱	۱۲۱. صفت شیرویه و انجام کار خسرو
۳۶۴	۱۰۵. سرود گفتن بارید از زبان خسرو	۳۶۴	۱۲۲. نشستن خسرو به آتشیخانه
۳۶۶	۱۰۶. سرود گفتن نکبسا از زبان شیرین	۳۶۶	۱۲۳. کشتن شیرویه خسرو را
۳۶۹	۱۰۷. سرود گفتن بارید از زبان خسرو	۳۶۹	۱۲۴. تمثیل
۳۷۲	۱۰۸. سرود گفتن نکبسا از زبان شیرین	۳۷۲	۱۲۵. بیدار شدن شیرین
۳۷۴	۱۰۹. غزل گفتن بارید از زبان خسرو	۳۷۴	۱۲۶. خواستگاری شیرویه شیرین را
۳۷۷	۱۱۰. سرود گفتن نکبسا از زبان شیرین	۳۷۷	۱۲۷. جان دادن شیرین در دخمه خسرو
۳۷۹	۱۱۱. سرود گفتن بارید از زبان خسرو	۳۷۹	۱۲۸. نکوهش جهان
۳۸۴	۱۱۲. بیرون آمدن شیرین از خرگاه	۳۸۴	۱۲۹. در موعظه
	۱۱۳. آوردن خسرو شیرین را از قصر به مداین	۳۸۷	۱۳۰. نتیجه افسانه خسرو و شیرین
	۱۱۴. زفاف خسرو و شیرین	۳۹۷	۱۳۱. در نصیحت فرزند خود، محمد
	۱۱۵. اندرز شیرین خسرو را در داد و دانش	۳۹۹	۱۳۲. در خواب دیدن خسرو پیغمبر اکرم را
	۱۱۶. سؤال و جواب خسرو با بزرگ امید	۴۰۰	۱۳۳. نامه نبشتن پیغمبر به خسرو
	۱۱۷. اولین جنبش، چگونگی فلک، اجرام کوکب، مبدأ و معاد، گذشتن از جهان، در بقای جان، در چگونگی دیدار کالبد در خواب، در یاد کردن دوره زندگی پس از مرگ، چگونگی زمین و هوا، در پاس تندرستی از راه اعتدال، چگونگی رفتن جان از جسم، تمثیل موبد اول، تمثیل موبد دوم، تمثیل موبد سوم، تمثیل موبد چهارم	۴۰۵	۱۳۴. معراج پیغمبر
	۱۱۸. در نبوت پیغمبر اکرم	۴۰۶	۱۳۵. اندرز و ختم کتاب
	۱۱۹. گفتن چهل قصه از کلیله و دمنه با		۱۳۶. نکوهش حسودان
			۱۳۷. طلب کردن قزل شاه حکیم نظامی را
			۱۳۸. تأسف بر مرگ شمس الدین محمد جهان پهلوان خاتمه
			۱۳۹. خاتمه
			۱۴۰. ضرب المثلها
			۱۴۱. فهرست اعلام
			۱۴۲. پیوست ۱
			۱۴۳. پیوست ۲

پیشگفتار ویراستار

طبع معروف شادروان استاد حسن وحید دستگردی از آثار نامور و جاودان نظامی همواره در نظر اکثریت قاطع پژوهندگان نظامی به عنوان معتبرترین طبع شناخته شده زیرا چه در امر تصحیح متن و چه نگارش حواشی بی نظیر و گرهگشا از پشتوانهٔ بیش از چهل سال مطالعه و تأمل و تحقیق دائم و تخصصی برخوردار بوده است. اما این متن ارجمند در جامهٔ نادرخورِ طبعی بس پرغلط، که خالی از ایراد روشی در چگونگی ارائهٔ نسخه‌بدلها نیز نیست، عرضه شده است. همین طبع سالهاست که بدون هیچ‌گونه تغییر و اصلاحی به صورت افست روانهٔ بازار و بدتر از آن، چاپهایی بی‌بنیاد و سخت مغلوط‌تر با عنوان «از روی طبع وحید دستگردی» به خوردِ نظامی دوستان داده می‌شود. همین بازاری‌کاریها و سودجوییها این نگارنده را بر آن داشت تا برای نخستین بار با ویرایشی دقیق و همه‌جانبه، در عین

حفظ امانت کامل، طبعی پاکیزه و پیراسته که هم در شأن برترین سراینده منظومه‌های غنائی در ادب پارسی و تازی باشد و هم ارج و قدر متن گرانمایه و وحید دستگردی را چنانکه هست باز نماید به دستداران پیشکش کند. همچنین خود مصحح فقید با بازنگریهای پس از طبع در اینجا و آنجا در مقدمه‌ها و مؤخره‌های منظومه‌ها، در گنجینه و حتی گاه در حواشی، دست به تصحیح و تجدیدنظر در متن و بدلها زده است، که این تغییرات فراوان نیز می‌بایست در کتاب اعمال می‌شد، لیکن از آنجا که بدین کار زمان نیافت، این ویراستار بدان برخاست.

در اینجا توضیحاتی اجمالی را در باب اهم کارهای انجام شده بر روی طبع مبنا ضروری می‌بیند، و پیشتر ناگزیر از ذکر نکته‌ای مهم است و آن اینکه: چون بیشتر نزدیک به همه پژوهشها در باب نظامی و خمسه او با ارجاع و استناد به طبع وحید انجام گرفته، به منظور اینکه همه آنها به قوت خود باقی باشد و پژوهندگان از این پس نیز با آسودگی خاطر به طبع حاضر ارجاع کنند، چهارچوب طبع وحید از نظر سطور متن و حواشی و شماره صفحات و سطرها عیناً حفظ شده است، جز در مورد گنجینه که نه لزومی به حفظ دقیق کادر صفحات بوده و نه با توجه به تغییرات و برخی پس‌پیشی‌های ضروری (که در جای خود توضیح داده‌ام) امکان آن وجود داشته است. به هر حال، بدیهی است که حفظ کادر صفحات و سطور بویژه با تغییر قطع کتاب و هیأت چاپ خالی از دشواری نبوده، که این مهم با سعی و دقت حروفچین به بهترین شکل میسر گردیده است.

۱. همچنانکه اشاره رفت، مرحوم وحید پس از طبع کتاب، هم در طی تذکراهای اول و آخر هر دفتر یا ذیل عنوان «تعلیقات...» و هم

در حواشی، اصلاحات و تجدیدنظرهای فراوان، چه در مورد ضبط ابیات متن و چه نسخه‌بدلها و نیز شروع ابیات، کرده و حتی در موارد متعدّد خواسته بیت یا ابیاتی از متن به حاشیه یا برعکس منتقل شود. این نگارنده برای نخستین بار و با تقبل مشکلات و نیز خطرات احتمالی، تمامی این تغییرات را (البته دقیقاً به روش خود وحید و عیناً به صورتی که خواسته، بی هیچ کاست و فزودی) در کتاب وارد کرده، و این یکی از برتریهای مسلّم طبع حاضر بر چاپ مبناست. پیداست قسمتهای یادشده از آنجا که دیگر نیازی به آنها نبوده حذف شده، ولی تمامی موارد تغییر و چگونگی و حدود هر یک در طی پیوست ۲ در انتهای هر دفتر به آگاهی خوانندگان رسیده، لیکن در مواردی که وحید در لابه‌لای حواشی یا در ضمن مطالب خود در گنجینه خواستار تغییری شده، در مکان مربوط پس از انجام آن، در داخل دو قلاب ذکر کرده‌ام که به درخواست مصحح صورت گرفته است.

۲. اغلاط چاپی فوق‌العاده زیاد کتاب (در هر دفتر صدها) تماماً و به دقت اصلاح و در «پیوست ۱» در انتهای هر دفتر ثبت شده است. البته به منظور کاهش حجم این پیوست، پس از خسرو و شیرین از ثبت خطاهای فراوان سرکشها خودداری کرده‌ام و نیز از اغلاط مربوط به نقطه‌ها تنها مواردی ثبت شده که مهم و مخل معنی بوده است.

۳. فواصل چاپی، که بی‌اندازه نادرست و مشکلی مهم در درک متن و حواشی و کمتر سطر و جمله‌ای از آن برکنار بود، تماماً بر اساس معنی اصلاح شده است.

۴. رسم الخط و املا برحسب روش جدید تغییر یافته؛ البته از برخی افراطهای رایج خودداری گردیده و نیز در مواردی که تغییر آن